

Girona, clau de volta per a l'estudi del vitrall gòtic

JOAN VILA-GRAU

Al cap de quatre anys d'haver-se iniciat els treballs d'estudi dels vitralls de la catedral de Girona, se celebra al Museu d'Art l'exposició titulada "Els vitralls gòtics de la Seu de Girona", promoguda per l'Institut d'Estudis Catalans, la Diputació de Girona, el Capítol de la Seu de Girona i l'Ajuntament de Girona.

Amb aquesta exposició s'han volgut donar a conèixer els resultats de l'esmentada investigació i sobretot revelar les troballes de més interès.

Història de la recerca

El dia 7 de setembre de 1981, es va començar el treball d'estudi i investigació dels vitralls de la catedral. Aquesta recerca fou realitzada per l'equip del Corpus Vitrearum Medii Aevi de Catalunya de l'Institut d'Estudis Catalans, equip format pel fotògraf documentalista Ramon Roca i Junyent, Antoni Vila i Delclós, dissenyador i dibuixant documentalista i Joan

Vila-Grau, pintor i especialista en la història del vitrall; l'equip és dirigit pel Dr. Joan Ainaud de Lasarte.

Els treballs d'investigació duraren catorze mesos i foren dividits en tres etapes. La primera etapa que durà fins a la meitat de la tardor s'esmerçà en l'estudi dels onze vitralls de la girola. La segona correspongué als vitralls del presbiteri, capelles de Sant Miquel i Sant Iu. La tercera etapa començada l'11 de juny i acabada a mitjan novembre comprengué l'estudi i restauració dels dos grans vitralls de la nau: el finestral dels Apòstols i el de les Sibils.

Si bé la restauració és una tasca que queda fora de la finalitat del nostre equip, el greu estat de conservació d'aquests dos vitralls ens féu veure la necessitat d'una restauració provisional per tal de consolidar els nombrosos plafons que estaven en perill d'immediata destrucció. Vam recórrer a la col·laboració de la Generalitat de Catalunya que subvencionà els treballs de restauració del vitrall dels Apòstols, i a la Diputació que ho feu amb el vitrall de les Sibils.

Objectius de la recerca

La investigació s'ha fet d'acord amb les normes i criteris imposats pel Comitè Internacional del Corpus Vitrearum Medii Aevi. Això vol dir que es tracta d'una investigació científica que comprèn l'estudi exhaustiu dels vitralls, des de la pròpia composició química del vidre, fins a la possible relació amb vitralls d'altres contrades i àdhuc d'altres països, tot passant per l'estudi de cada vitrall en particular, de la composició, iconografia, ornamentació, tècnica, color, estil i estat de conservació.

Estudiats tots aquests aspectes i obtinguda la documentació gràfica, fotogràfica, les observacions i notes que permeten assenyalar les peces originals del vitrall i també els vidres procedents de les nombroses reparacions que inevitablement s'han incorporat al vitrall en el decurs dels segles, i estudiats els fons documentals dels arxius, es procedeix a la redacció del catàleg i comentari. Finalment per tal de donar a conèixer als estudiosos i al públic en general la vàlua artística i

històrica dels vitralls gòtics es publicà el llibre fruit de tot el treball esmentat.

Característiques dels vitralls gironins

La complexitat donada per la riquesa del conjunt de vitralls de la seu gironina, fa que la investigació sigui difícil de cloure: sempre hi ha detalls significatius que poden passar desapercebuts, inesperats documents o troballes que poden modificar les conclusions a les quals ens ha de menar la recerca. Malgrat tot, a grans trets, podem definir unes característiques que ja semblen prou fonamentades.

Els tres conjunts que formen el cos dels vitralls gòtics a Girona estan situats en tres espais arquitectònics ben concrets que són: el presbiteri, el deambulatori i la nau. Cadascun d'aquests tres conjunts correspon a un estil i període ben definit.

Període I (Primera meitat del segle XIV)

Els onze finestrals del presbiteri formen un grup d'estil arcaïtzant, on certs elements semblen prolongar alguns aspectes propis del vitrall del segle XIII: l'estil lineal del dibuix, és a dir, preponderància total de la línia com a forma d'expressió, per bé que alguna vegada la línia és acompanyada per una pinzellada de grisalla més esclarissada que modela d'una manera molt convencional determinats elements del dibuix, com poden ser els rostres, els plecs de la roba, etc. Els trets de les faccions són enèrgics, gairebé contundents i esquemàtics. Els ulls semblen obrir-se davant d'una realitat sobrenatural. L'actitud dels personatges és estàtica, les imatges s'emmarquen en fornícules formades per elements arquitectònics representats d'una manera plana, sense perspectiva, però d'una gran força plàstica i cromàtica, que sembla situar l'escena o el personatge en un espai mític i atemporal.

Les peces del vidre que formen el vitrall són petites, i cada color hi és contornejat per la negror dels ploms, els quals, soldats un xic barroerament, formen la xarxa sostenidora del vitrall i ensems, dibuixen també el perfil de les figures i elements representats, acomplint així una doble funció: estètica, la de dibuixar i la funcional, la de sosteniment dels vidres. És interessant observar que la majoria dels ploms d'aquests vitralls són encara els originals –fet no gaire corrent– i se'ls coneix per les seves ales estretes amb un lloç alt que forma una aresta i perquè la seva tija o ànima és totalment llisa i prima.

El vidre, d'un gruix considerable, bé que molt desigual, sol ser de ciba, tot

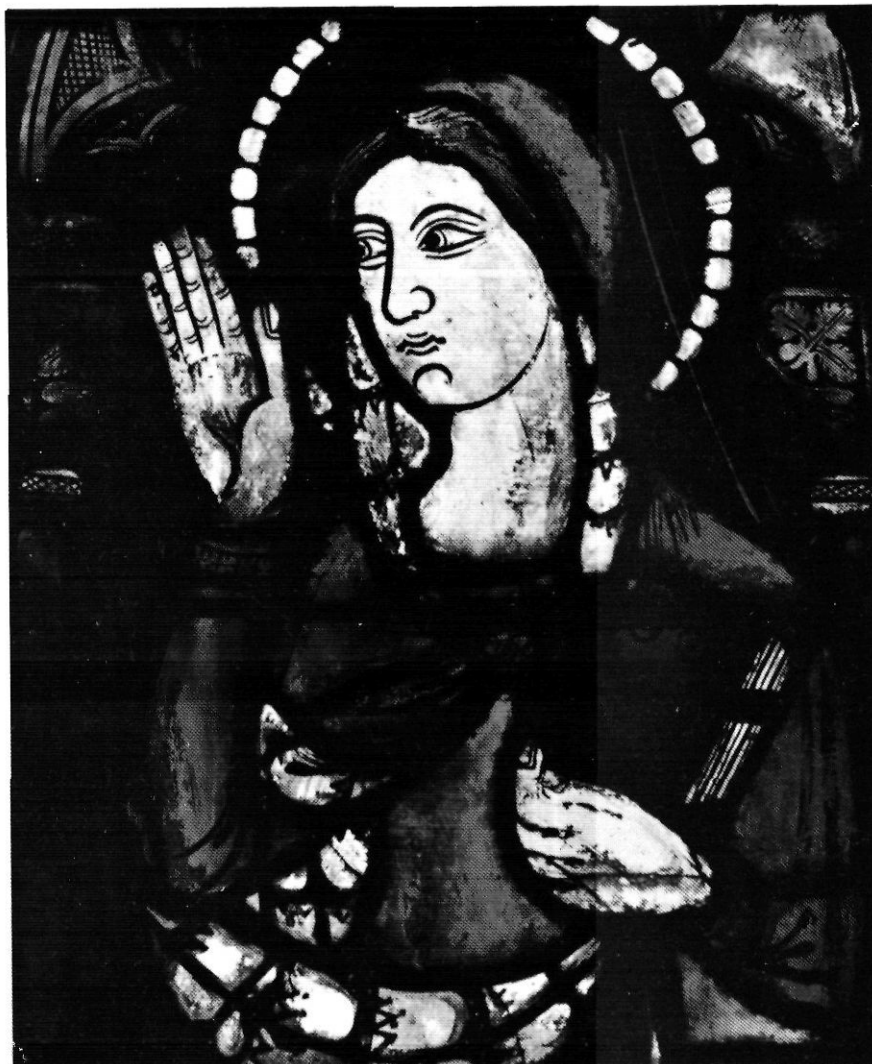
i que hi hem trobat també força peces de manxó. El color del vidre és potent, els blaus especialment lluminosos són ben semblants al famós blau de Chartres, els vermells són sempre de vidre plaqué, altrament la intensitat dels òxids colorants d'aquest color l'arribarien a fer opac. Els verds, roses, grocs i blancs són també de cromatisme intens i lluminós.

La pintura o grisalla, que dibuixa detalls ornamentals o figuratius en algunes peces de vidre, és una pintura espessa, opaca, mat i rasposa al tacte, posada amb pinzellades amb tant de gruix que fins arriba a tenir un relleu tan considerable que queda marcat en els calcs que l'equip ha de fer de cada plafó. Els campers són llisos, enriquits, però, per les irregularitats i imperfeccions que el procediment d'obtenció del vidre en aquella època feia inevitable. Cal dir, però, que aquestes imperfeccions, diferències de gruix, bombolles, irregularitat en la distribució dels colorants en la pasta del vidre, etc... eren aprofitades amb gran intel·ligència pels mestres vitrallers d'aquella època per tal d'obtenir efectes o recursos d'expressió plàstica.

Període II (Segona meitat del segle XIV)

Únicament un canvi d'autor portador d'un estil i tècniques nous pot explicar la gran diferència que hi ha entre els vitralls del presbiteri i els de la girola, a causa del poc temps transcorregut entre la realització d'ambdós conjunts. És un nou estil i unes noves tècniques i sobretot un nou concepte del vitrall, que ens apareix amb esclat singular en el conjunt del vitralls del deambulatori.

El vitrall d'aquest segon període es distingeix per la riquesa de color i pel tractament miniaturat dels elements ornamentals. En aquests vitralls, hi apareix el groc d'argent, un nou recurs que es va començar a emprar a França a primers del segle XIV. El groc d'argent il·lumina i fa càlid el vidre blanc que en aquest període és emprat amb gran profusió, tenyeix els cabells, les barbes i les aurèoles de les imatges, enriqueix els elements arquitectònics, o amplia la gamma dels

Vitrall de la primera meitat del segle XIV.

Vitrall gòtic

blaus amb noves tonalitats verdoses i dona més força al vidre groc.

Les figures menys hieràtiques i de gest graciós o expressiu són modelades amb ombres ben estudiades; i les faccions treballades amb cura individualitzen i donen caràcter als personatges representats. Els plafons amb arquitectures fantasioses i riques de color, on apareix la perspectiva, proliferen amb tota una teoria de gablets, rosasses aparents, columnes, arcbotants, pinacles i arcs festonats que emmarquen els personatges sense trencar la continuïtat de les escenes. Petits detalls, unes herbes, uns estels, situen d'una manera no realista, sinó convencional, les característiques de l'espai on es desenvolupa l'escena.

Període III (Final segle XIV, XV i primers del XVI)

Al final del segle XIV i començament del XV, el concepte de vitrall evoluciona vers el realisme: des dels personatges fins als elements ornamentals, especialment els tabernacles arquitectònics, prenen una nova cor-

porèitat i dimensió. Els volums són suggerits pel clar i obscur; la línia ja ha perdut el seu paper preponderant, i el vitrall mostra un aspecte escultòric.

Aquest tractament més realista va acompanyat de nocions de perspectiva en els tabernacles: àdhuc en algun contracte hom demana al mestre vitraller que representi aquests motius arquitectònics "d'aresta", és a dir, en perspectiva.

En aquest període, no hi veiem més canvi notable que el de l'augment de la mida dels vidres que feia possible un domini més gran en llur procés d'obtenció. Altrament no hi veiem més que una evolució, és a dir, enriquiment i maduresa en l'ús dels mateixos recursos. El canvi, tal com precisàvem en el paràgraf anterior és més aviat de concepte i d'estil. El canvi es farà més notable a les acaballes del segle XV, moment en què la influència italiana es fa patent en els aspectes ornamentals d'"obra romana", on petxines, capitells corintis, frontis classicitzants, cúpules i bells cràters responen més al nou corrent que no pas les imatges que solen conservar encara un regust més tradicional.

En el camp del color el canvi és també notable, la gamma cromàtica

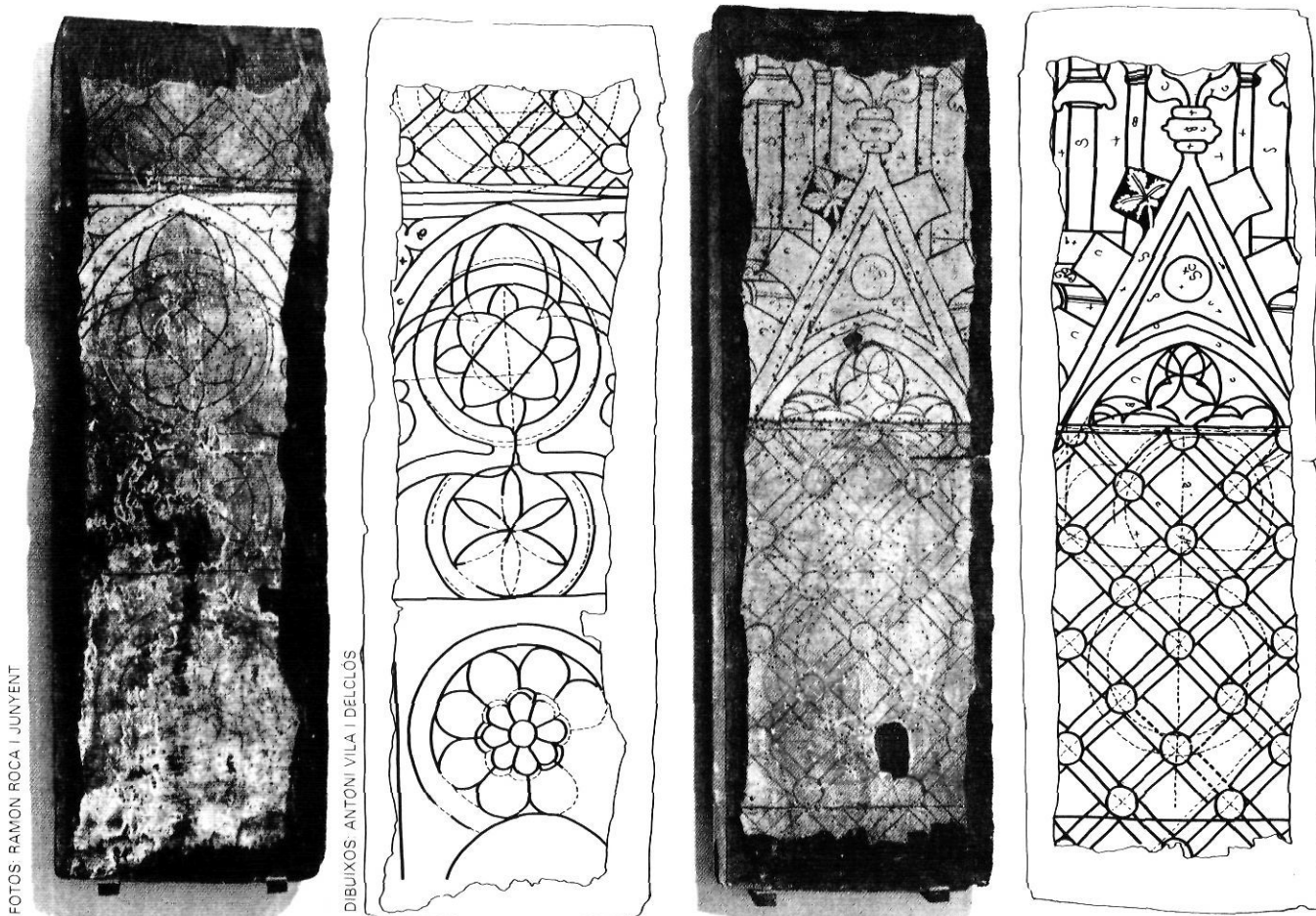
s'ha enriquit, i, si bé en molts vitralls l'acord blau-vermell és encara present, els verds pàl·lids i un xic grisosos, els blaus més apagats i els liles violats clars donen un nou aspecte al vitrall.

Els resultats de la recerca

A més de la classificació dels vitralls en els tres períodes suara descrits, i de l'obtenció d'una documentació gràfica i, a més, d'una catalogació exhaustiva i rigorosa de tots i cadascun dels vitralls, la nostra recerca ens ha permès d'identificar amb tota seguretat el nom del mestre vitraller autor dels vitralls de la girola; es tracta del mestre Guillem Letungard, vitraller i autor, també, dels vitralls de la capella dels Sastres de la catedral de Tarragona. El mestre Letungard era ja conegut documentalment però el laconisme de les èpoques no permetia d'atribuir-li cap obra determinada. Letungard obrà, també, els vitralls de la capella de Sant Miquel, ara exhibits en l'exposició dels "Vitralls de la Seu de Girona".

La taula de vitraller

Sens dubte el descobriment més important que s'ha produït en el curs

FOTOS RAMON ROCA I JUNYENT

DIBUIXOS ANTONI VILA I DELCLÓS

La taula de vitraller, descoberta recentment a la Catedral de Girona, és l'únic exemplar conegut en el món. Les fotos i els gràfics corresponents mostren les seccions dels diferents motius que calia realitzar.

Detall del vitrall de l'Anunciació, que correspon exactament al grafisme de la taula de vitraller reproduït al costat.

Un greu problema: La conservació dels vitralls

de la nostra investigació és el de la *taula de vitraller* de la primera meitat del segle XIV i de l'existència dels vitralls realitzats precisament amb aquesta taula.

La seva importància rau en el fet que sigui l'única actualment coneguda en tot el món, i que amb l'estudi d'aquesta taula hem pogut conèixer i tenir testimoni material del procés de realització del vitrall gòtic, procés que únicament coneixíem pel llibre del monjo Theophilus (s. XII) "*Schedulae diversarum artium*".

En el capítol 17 del llibre segon, Theophilus descriu amb precisió el procés de realització d'un vitrall tal com segueix:

"Quan vulgueu fer un vitrall, feu-vos, primerament una post o taula de fusta plana i llisa prou ampla i llarga per poder-hi treballar dos plafons del vitrall. Llavors preneu un de guix, ratlleu-lo amb un ganivet per sobre de tota la post, esquitxeu-la amb aigua i fregueu-la amb un drap. Quan serà seca, preneu les mides, principalment de la llargada i l'amplada d'una secció del finestral, i dibuixeu-la sobre la taula amb un regle i compassos amb (la punta de) plom o estany. Si voleu fer-hi bordura, dibuixeu-la tan ampla com vulgueu i amb el treball (ornamentació) qui hi vulgueu. Després d'això, dibuixeu tantes figures com vulgueu, primerament amb (un punxó de) plom o estany, després amb pigment vermell o negre, fent totes les línies amb cura perquè, quan haureu pintat el vidre, haureu de fer casar les ombres i els clars d'acord amb (el dibuix de) la taula. Després arrangeu els diversos tipus de draperies i indiqueu el color de cadascuna amb una marca en el lloc corresponent, i indiqueu amb lletra el color de tot allò altre que vulgueu pintar".

Theophilus segueix explicant de manera prolxa i precisa totes les operacions de tallat, pintat i cura del vidre, fins arribar a la fase final que és la de muntatge i soldadura del vidre, que descriu així:

"... després d'això, preneu el cap d'una figura, circumdeu-lo amb plom i torneu-lo a col·locar curosament al seu lloc (sobre la taula). Després, poseu tres claus als costats i claveu-los amb un martell adequat per a aquesta operació, encaixeu-hi el tors, els braços i la draperia que resti.

El vitrall de l'Anunciació

L'observació acurada dels dibuixos de la taula i dels vitralls existents a la catedral, ens permeté arribar a la conclusió que el vitrall de l'Anunciació, que és el vitrall central del presbiteri, fou precisament realitzat amb el dibuix existent a la taula. L'estudi posterior de la taula amb llum ultravioleta descobrí que sota la pintura gris i el dibuix de mosaic de la meitat inferior de la taula A, hi ha la imatge de la Verge que apareix en la llanceta dreta de l'esmentat vitrall; i que també en la taula B, hi apareix la imatge de l'apòstol que figura en els plafons inferiors del vitrall.

No cal dir que la taula, ja per ella mateixa tan important, es veu encara més valorada per l'existència d'aquest vitrall, que permet seguir el procés de fabricació d'un vitrall de la primera meitat del segle XIV, des del primer dibuix o cartró, tal com avui l'anomenariem, fins la seva realització en vidre.

La segona setmana d'octubre se celebrà a Catalunya el XIII Col·loqui del Corpus Vitrearum Medii Aevi. Tots els membres d'aquesta empresa internacional de recerca científica, coincidiren a remarcar la importància cabdal de la taula de vitraller i del vitrall de l'Anunciació per a la història del vitrall gòtic.

És, doncs, aquest doble descobriment el que, sense cofoismes sinó ben objectivament, ens permet de dir, tal com ho feiem en el títol que encapçala aquest article, que Girona ha esdevingut la clau de volta –potser seria més escaient de dir la pedra fonamental– per a l'estudi del vitrall gòtic.

Si la importància del conjunt de vitralls de la seu de Girona, i també la del doble descobriment descrit en el paràgraf anterior, han de fer sentir als gironins un ben legítim orgull, ens creiem obligats a assenyalar que precisament de la bellesa i importància del patrimoni vitraller gironí, se'n deriva, també, una gran i greu responsabilitat: la de la conservació i restauració.

En el curs dels nostres treballs d'estudi i documentació, hem tingut l'ocasió de veure l'estat de conservació dels vitralls, encara que potser seria més exacte dir que hem pogut constatar l'estat de destrucció dels vitralls: el perill constant a què estan exposats els finestrals de la girola tan a l'abast d'un fortuït o intencionat cop de roc o escopetada, el perill constant a què estan exposats els vitralls del presbiteri, amb nombrosos vidres esquerdats o trencats que qualsevol ventada pot fer caure daltabaix; i més greu i perillós, encara, l'estat dels mainells de la vidriera dels "Apòstols" que poden caure arrossegant els plafons del vitrall, ja que la pedra de les columnes ha esclatat a conseqüència de la dilatació produïda per l'oxidació dels travessers de ferro que sostenen aquest valuós vitrall.

Ara que coneixem i que àdhuc és internacionalment reconeguda la vàlua històrica i artística dels vitralls gironins, podem restar indiferents davant l'imminent perill de destrucció que els amenaça?

Com a cloenda d'aquest comentari podríem emprar encara els mateixos mots que l'any 82 publicavem a "Serra d'Or": "Cal doncs restaurar-los i protegir-los amb gran cura, perquè són un *tesor inestimable, terriblement fràgil i bell*, del nostre prou maltractat patrimoni artístic.

Joan Vila Grau és membre del Corpus Vitrearum Medii Aevi.

Les fotografies que il·lustren aquest article han estat gentilmente cedides per l'Institut d'Estudis Catalans

